

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
Б.Н. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ

К 10.22.648 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 81'362:81'255 (043.3)

АНДАШОВА РАХИМА МУСАЕВНА

**Интернет ресурстарындагы маалымат технологияларынын дискурстук
тексттеринин которулушунун лексикалык, грамматикалык жана
структуралык өзгөчөлүктөрү (англис, кыргыз жана орус сайттарынын
материалдарынын негизинде)**

10.02.20 – тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил
илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин «Компьютердик лингвистика» кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Жумалиева Гулира Эдилбековна**, филология илимдеринин кандидаты, доцент, И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин компьютердик лингвистика кафедрасынын башчысы.

Расмий оппоненттер: **Козуев Дурус Исакбаевич**, филология илимдеринин доктору, доцент, К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин окуу иштери боюнча проректору
Абдуллаев Сайфулла Нурмухаммедович, филология илимдеринин доктору, К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин орус тили жана адабияты кафедрасынын профессору

Жетектөөчү мекеме: Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Гуманитардык факультетинин филология бөлүмү, 720044, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Жал кичи району, Тыналиев көчөсү, 30-43

Диссертациялык иш 2024-жылдын 16-февралында саат 10:00дө Ош мамлекеттик университети жана Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын коргоо боюнча түзүлгөн К 10.22.648 диссертациялык кеңешинин отурумунда корголот. Дареги: Бишкек шаары, Киев көч., 44. Коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/102-nue-ms2-yib>

Диссертациялык иш менен Ош мамлекеттик университетинин (7140000, Ош ш., Ленин көч., 333) жана Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин (720000, Бишкек, Киев көч., 44) китепканаларынан жана ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтынан (<https://vak.kg/>) таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 15-январында таркатылды

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
ф.и.к., доцент

Ибраимова Г.О.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Илимий иш интернет-ресурстардагы маалыматтык технологиялардын мазмунун чагылдырган дискурстук тексттерди которуу проблемасына, ошондой эле алардын лексикалык, грамматикалык жана структуралык өзгөчөлүктөрүн тилдер аралык которуу маселелерине арналган. Изилдөө иши маалымат технологияларынын дискурстук тексттерин иликтөөгө багытталган. Дискурстук тексттердин дүйнөлүк ааламдашуу тили катары саналган англис тилинен орус жана кыргыз тилдерине которуу, интернет ресурстарындагы тексттерди салыштырма жол менен изилдөө, ошол эле учурда көптөгөн IT-технологиялар аркылуу чагылдырылган, компьютерлештирүүнү кеңири мамлекеттик жана расмий тилде жайылтуу, комплекстүү санариптештирүү, спутниктик байланыштарды, Интернетти өнүктүрүүдө актуалдуу болуп саналат.

Диссертациялык иштин илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планы менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы И. Раззаков атындагы Кыргыз техникалык университетинин маалыматтык технологиялар факультетинин компьютердик лингвистика кафедрасынын илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты англис, кыргыз жана орус тилдериндеги сайттардын материалдарынын негизинде интернет-ресурстардагы маалыматтык технологиянын дискурстук тексттерин которуунун лексикалык, грамматикалык жана структуралык өзгөчөлүктөрүн изилдөө.

Изилдөөнүн жогорудагы максатына жетүү үчүн төмөндөгүдөй милдеттер коюлду:

1. Англис-кыргыз жана англис-орус котормо таануу илиминин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен заманбап маалымат технологияларынын тилинин позициясынан дискурстун теориясынын көйгөйлөрүн изилдөө.
2. Илимий ишибиздин темасына байланыштуу маселелер каралган илимпоздордун илимий-практикалык эмгектерин талдоо.
3. Маалыматтык технологияларынын дискурстук тексттерин бир тилден экинчи тилге которуунун негизги ыкмалары жана жолдору менен таанышуу жана аларды конкреттүү материалдардын негизинде ишке ашыруу.
4. Англис тилиндеги дискурстук тексттердин кыргыз жана орус тилдерине которууда лексикалык бирдиктерди которуунун, чечмелөөнүн жана

түшүндүрүп берүүнүн оптималдуу ыкмаларын изилдөө жана практикада колдонуу.

5. Англис, кыргыз жана орус тилдериндеги маалыматтык технологиянын дискурстук тексттериндеги грамматикалык категориялардын дал келүүсүн жана карама-каршылыктарын талдап, мүнөздөө.
6. Маалыматтык технологияларынын тексттеринин дискурстук касиеттерин түзүлүшү жана которулушу боюнча когнитивдик-кептик түзүлүш катары сүрөттөө.

Алынган натыйжаларынын илимий жаңылыгы: 1) интернет-ресурстардагы маалыматтык технологиянын дискурстук тексттерин которуунун лексикалык, грамматикалык жана структуралык өзгөчөлүктөрүнүн комплекстүү моделинин иштелип чыгышы жана иш жүзүнө ашырылышы; 2) англис тилинин лексикалык бирдиктерин кыргыз жана орус тилдерине которуунун системалуу ыкмаларынын жана жолдорунун практикалык маанилүүлүгүнүн көрсөтүлүшү жана апробацияланышы; 3) маалыматтык технологиялардын тексттериндеги англис, кыргыз жана орус тилдериндеги грамматикалык категориялардын дал келүүсүн жана карама-каршылыктарын аныктоонун оптималдуу жолдорунун сунушталышы; 4) менталдык-кептик чыгарма катары маалыматтык технологиялык тексттердин конструктивдүү-семантикалык өзгөчөлүктөрүнүн аныкталышы жана сүрөттөлүшү.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү изилдөөдөн алынган жыйынтыктарды лексикографияда, эки тилдүү англис-кыргыз жана кыргыз-англис маалыматтык технология терминдеринин сөздүктөрүн иштеп чыгууда, ошондой эле англис жана кыргыз тилдеринин түшүндүрмө этимологиялык сөздүктөрүн түзүүдө колдонулат. Илимий иштин материалдары компьютердик жана колдонмо лингвистика боюнча лекцияларды окутууда жана практикалык сабактарды өтүүдө зарыл болот жана котормо таануу, лексикология, лингвистика, лингвистикадагы заманбап тенденциялар, тил илиминин актуалдуу маселелери, семиотика, салыштырма изилдөө, маданияттар аралык коммуникация, котормонун теориясы жана практикасы, ошондой эле англис тилин жана кыргыз тилдерин окутуунун практикасында колдонулат. Корутундулар жана жыйынтыктар тиешелүү кандидаттык, магистрдик диссертацияларды, дипломдук иштерди, илимий макалаларды жазууда пайдаланылат.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Маалыматтык технологиялардын дискурстук тексти – бул айрым мүнөздөмөлөрү менен кадимки активдүү колдонулуучу тексттерден айырмаланган акыл-кеп түзүлүшү. Анткени анын структурасынын маалыматтык-технологияларынын компоненттери анын обочолонгон абалын алдын ала аныктайт.

2. Маалыматтык технологиялардын дискурстук тексттери биздин ишибизде баштапкы англис тилинен орус тили аркылуу кыргыз тилине которуу ар дайым үч тутумдуу тилдик деңгээлде: сөздөр жана сөз айкаштары түшүндүрүлгөн лексика деңгээлинде; сүйлөм-айтымдардын морфологиялык категориялары жана синтаксистик структуралары түшүндүрүлгөн грамматикалык деңгээлде, ошондой эле жалпы жана атайын семантикалык-грамматикалык категориялардын деңгээлинде жана алардын мааниси колдонулган структуралык-дискурстук деңгээлде комплекстүү түрдө которулууга тийиш.

3. Маалыматтык технологиялардын дискурстук тексттери конкреттүү практикалык багытка ээ болгондуктан, лексемаларды, сунуштарды, терминдерди жана сүйлөмдөрдүн топторун бир тилден экинчи тилге которуу аталган дискурстук тексттердин котормочусунун тил билги жөндөмдүүлүгү, компьютердик-технологияларынын маалыматтарын реципиенке эффективдүү жана так берүү үчүн лингводидактикалык мүнөздөгү билимгеэ болушу керек. Анткени котормонун семантикалык стратегиядан анча чоң эмес четтөөсү да котормо текстинде, түпнуска текстте берилген маанинин бурмалануусуна алып келиши мүмкүн.

4. Маалыматтык семантикалык мазмунду камтыган маалымат булактарындагы дискурстук тексттеринин котормолору анча чоң эмес менталдык-кептик конструктивдүү түзүлүш катары, аны чечмелөө илимий-техникалык, ошондой эле илимий жана лингвистикалык жактан кеңири түшүндүрмөлөрдү берүүнү талап кылат.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөнүн жүрүшүндө маалыматтык технологиялардын дискурстук тексттерин англис тилинен кыргыз жана орус тилдерине которуу жолдорун талдоодо комплекстүү методдорду иштелип чыккан жана практикада И.Арабаев атындагы КМУнун лингвистика факультетинде тил илимине киришүү, котормонун теориясы жана практикасы лекциялык курстарында колдонулган (2017-2023).

Изилдөөнүн натыйжаларын апробацияланышы. Изилдөөнүн негизги жоболору жана андан алынган натыйжалар боюнча эл аралык илимий-практикалык конференцияларда жана семинарларда «Мамлекеттик, расмий жана чет тилдерин изилдөөдө жана өнүктүрүүдө маалыматтык технологияларын киргизүү маселелери жана келечеги» – Бишкек: КГУСТА им.Н.Исанова 23-24 апрель 2015ж., «Blended learning форматында семинарларды жана практикалык сабактарды окутуунун усулдары». – Бишкек: И.Арабаев атындагы КМУ, 17-18 февраль 2021ж., «Корпустук лингвистика жана кыргыз тилинин корпусу». – Бишкек: Кыргыз-Түрк Манас университети, 2 ноябрь 2021ж., «Курулуш боюнча илим жана билим: жогорку окуу жайдагы илимдин интеграциясы өлкөнүн туруктуу инновациялык өнүгүүсү», Н.Исанов атындагы КМКТАУнун түзүлгөндүгүнүн 30 жылдыгына арналган эл аралык илимий-практикалык конференция 27-28-май 2022-ж., «Билим берүүдөгү интеграция маселелери жана мамилелер:

Ишенаалы Арабаевдин агартуучулук жана коомдук-саясий ишмердигинин улантылышы, заманбаптуулугу». – Бишкек: И.Арабаев атындагы КМУ, 21-22 декабрь 2022ж. автор тарабынан баяндамалар жасалган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы. Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча 10 макала Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиясы тарабынан сунушталган жана РИНЦ системасы аркылуу индекстелүүчү Кыргыз Республикасындагы жана орусиялык басылмаларда жарыяланган.

Иштин көлөмү жана түзүлүшү. Иш киришүүдөн, 3 теориялык жана практикалык баптан, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат. Иштин көлөмү 189 бетти түзөт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, натыйжалардын жаңычылдыгы, максаты, милдеттери такталып, теориялык жана практикалык маанилүүлүгү, коргоого коюлган жоболор, иштин апробацияланышы боюнча кыскача маалыматтар берилди.

Биринчи бап **“Изилдөөнүн теориялык негиздери”** деген жалпы аталыш менен төмөндөгүдөй үч бөлүмгө ажыратылып каралды.

1.1. Маалыматтык технологиялардын дискурстук тексттеринин негизги өзгөчөлүктөрү. Лингвистика илиминде дискурстун лингвистикалык кубулуш катары каралган релеванттык сапаты өзгөчө баса белгиленет, ал кыска, бирок ошол эле учурда нормативдик маалымдама басылмаларында төмөндөгүдөй аныкталат: «Дискурс – бул «жандуу турмушка байланыштуу» кеп. Ошондуктан дискурс текст термининен бир аз айырмаланып, байыркы тексттерде жана башка тексттерде колдонулбайт, себеби ал тексттер жандуу турмуштук кырдаалдар менен байланышпайт. Дискурс кээ бир лингвистикалык-паралингвистикалык белгилерди түшүндүрөт, ошондой эле кандайдыр бир конкреттүү ойду туюндуруу үчүн кинемаларды чагылдырат. Лингвистикалык дискурста камтылган жагдай дайыма убактылуу компонент менен айкалышат: дискурстук аракет тигил же бул белгилүү убакыт аралыгында ишке ашат. Маалыматтык технологиялардын дискурстук текстине төмөнкүдөй аныктама берүүгө болот: бул белгилүү бир технологиялардагы компьютердик-маалыматтык кырдаалдарды түшүндүрүү максатын көздөгөн, семантикалык ырааттуулукка ээ жана мааниси жагынан бүткөн бир ойду билдирген текст. Дискурстук тексттердин дагы бир маанилүү касиети – маалыматтык технологиялардын терминдерине толук каныккандыгында. Мындай терминдердин колдонулушу бүткүл дискурстук текстке IT технологияларды колдонуу менен белгилүү бир маалыматты түзүү, пайдалануу, кайра иштетүү, сактоо жана андан ары жайылтуу, жеткирүү чөйрөсүндөгү эң тыгыз байланышкан техникалык жана илимий билимдерди жалпы формада чагылдырган конкреттүү маанини берет.

1.2. Англис-кыргыз жана англис-орус тилдерин өз ара салыштыруу маселелери. Тектештирме тил илими эки же андан көп тилдердеги жалпы жана дал келген тилдик кубулуштарды жана каражаттарды ачып берет (атап айтканда, мындай изилдөө учурунда, эгерде бир гана тилдин системасын изилдөө учурунда эч кандай көзгө урунбаган лексикалык жана грамматикалык өзгөчөлүктөрдү байкоого болот); жана тектештирме тил илими ар кандай лингвистикалык багыттагы дисциплиналар жана чет тилдерин окутуунун лингвистикалык методологиясы (лингвометодологиясы) менен түздөн-түз байланышта, бул жерде салыштырылып жаткан тилдердин ортосундагы айырмачылыктарды жана окшоштуктарды алдын ала билүүгө жана аларды чечүүгө мүмкүндүк берет, ошондой эле котормо теориясына ишенимдүү лингвистикалык базаны камсыз кылат». Иш бүгүнкү күндөгү тилдерди салыштырып изилдөөнүн синхрондук аспектисинде жүргүзүлдү. Англис-кыргыз тилдерин салыштырууда тил илими тармагында хронологиялык тартипте биринчи болуп В. М. Карповдун англис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй жайылган сүйлөмдөрдү салыштырып изилдеген кандидаттык диссертациясы саналат. Окумуштуу Т. Турсуналиев аналитикалык англис тили менен агглютинативдик кыргыз тилдеринин этиш-убакыт формаларынын дал келбегендигине көңүл бурган. Англис тилинде этиштин чактарынын төрт тобу бар: 1. Indefinite tenses – белгисиз чак, 2. Continuous tenses – узакка созулган чак, 3. Perfect tenses – бүткөн (аяктаган) чак жана 4. Perfect continuous tenses – узакка созулуп бүткөн чак. Атап айтканда, англис тилинде убакытка таандыктык фактысы логикалык убакыттын (өткөн, учур, келер) чактарынын критерийи менен эмес, этиш формаларынын семантикасынын критерийи менен белгиленет. Бул бөлүмдө тил илиминде хронологиялык жактан «пионерлер» болгон кыргыз окумуштууларынын англис-кыргыз (немис-кыргыз), англис-орус тил илими боюнча салыштырма изилдөөлөрү талданды.

1.3. Англис-кыргыз жана англис-орус тилдеринин котормотаануу илимин изилдөө көйгөйлөрү. Англис тилинен дүйнөнүн башка тилдерине которуу иши болжол менен 18-кылымдын орто ченинде британдыктар колониялык ээликтерди басып алуу үчүн дүйнө жүзү боюнча кеңири экспансиясы учурунда башталган. Англис тилинин котормо теориясынын негиздөөчүсү деп эсептелген Ю. Найда «котормонун теориясында лингвистикалык изилдөөлөрдүн ар кандай методологиялык ыкмаларын: компоненттүү талдоону, семантикалык трансформацияларды, тике жана кыйыр трансформацияларды ж.б. ыкмаларды колдонуу абдан жемиштүү болорун ынанымдуу далилдеген». Англис-орус котормо таануу илими практикалык жана көркөм котормолук негизге ээ. Таланттуу орус окумуштуулары жана котормочулары, англис тилин жана англис көркөм

адабиятын таануучулар, биринчи кезекте британиялык улуу жазуучу В. Шекспирдин чыгармачылыгынын бардык өзгөчөлүгүн жана көркөмдүүлүгүн орус тилинде жеткирүүгө умтулушкан. Маселен, «Гамлет» менен «Отеллонун» орус тилине которулушунун 30 варианты бар. XVIII - XX кылымдардын башталышында котормочулук ишмердүүлүк менен өз алдынча же чебер котормочунун жетекчилиги алдында “жеке үйрөнүү” ыкмасы менен алектенишкен”. Мындай жогорку көркөмдүүлүк табигате таланттуу котормочулардын арасында англис тилинин адабият таануучу окумуштуулары: А. А. Блок, Н. С. Гуличев, С. Я. Маршак, Б. Л. Пастерняк, К. И. Чуковский жана башкалар бар. Англис-кыргыз котормо теориясы жана практикасы негизинен профессор З. К. Караеванын, Д. О. Кенжебаевдин, Т. Абдиевдин ж.б. эмгектери менен байланышкан.

Экинчи бап “Изилдөөнүн материалдары жана методдору” деп аталып, үч бөлүмдөн турат.

2.1. Иштин методологиясы, объектиси, предмети, методдору. Иштин **изилдөө объектиси** болуп англис, кыргыз жана орус тилдүү сайттардагы ар кандай интернет-ресурстарда компьютердик-программалык камсыздоо процессин камсыз кылууда болуп жаткан ар түрдүү маалыматтык технологиялык кубулуштарды сүрөттөгөн дискурстук тексттер саналат. Изилдөөнүн тилдик материалы катары ар кандай интернет-ресурстардан жана англис тилдүү сайттардан 200дөн ашык дискурстук тексттер тандалып алынган. Лингвистикалык материалыбыздагы дискурстук тексттерде, албетте, кыргызча компонент жок. Бул дискурстук тексттерди кыргыз тилине которуу диссертанттын өзү тарабынан, илимий жетекчиси филология илимдеринин кандидаты, доцент Г. Э. Жумалиеванын жетекчилигинде ишке ашырылган. Биздин ишибиз англис тилдүү, кыргыз тилдүү жана орус тилдүү сайттардын материалдарынын негизинде интернет-ресурстардагы дискурстук маалыматтык технологиялык тексттерди которуунун лексикалык, грамматикалык жана структуралык өзгөчөлүктөрүн изилдегендиктен, англис-кыргыз жана англис-орус котормо маселелерине илимий көңүл бурууну талап кылат, башкача айтканда, англис, кыргыз, орус тилдердин системасындагы IT-дискурстук тексттерин которуу бирдиктерин аныктоо.

Изилдөө ишинин **предмети** котормо бирдиктери, алар аркылуу тилдер аралык котормолор, биздин иште, котормо метатили катары орус тилинин катышуусу менен англис тилинен кыргыз тилине которуу, котормонун бардык үч лексикалык, грамматикалык жана структуралык деңгээлинде жүргүзүлөт.

Иште үч лингвистикалык теория колдонулган: салыштырма тил илиминин теориясы; дискурс жана дискурстук текст теориясы жана тилдер аралык англис-кыргыз жана англис-орус котормонун теориялары. Бул лингвистикалык теорияларды колдонуу үчүн изилдөөнүн теориялык жана

методологиялык негизи катары белгилүү орус, кыргыз жана чет элдик окумуштуулардын фундаменталдык илимий эмгектери колдонулган.

Изилдөөнүн методдору: сыпаттоо, жыйноо, жалпылоо, которуу, чечмелөө, анализ, салыштырма-котормочулук ж.б. метод.

2.2. Азыркы тил илиминде изилденип жаткан маселенин иштелип чыгышы. Заманбап интернет-ресурстардагы маалыматтык технологиялардын тексттерин изилдөө боюнча илимий адабияттарды карап чыгуу жана теориялык талдоо лингвистикалык изилдөөнүн чөйрөсүндөгү актуалдуу болгон маселелердин айланасында топтолгондугун көрсөтүп турат. Буларга төмөндөгү лингвисттердин изилдөөлөрү кирет: Т. Садыков (2015), Жумалиева Г. Э. (2015), А. С. Рыбакова (2012), Ж. Богана, М. В. Тарасова (2014), Р. Р. Яхина (2017) жана А. И. Дьякова, О. Ю. Чирейкина (2020). Кыргызстандагы компьютердик лингвистикага жана компьютердик терминдердин кыргыз тилине которулушуна өз салымдарын кошкон окумуштуу лингвисттердин сап башында Т. Садыков, Э. Асанов, Г. Э. Жумалиева ж.б. турат. Т. Садыков «Кыргыз тилиндеги атооч сөздөрдүн морфологиясын ЭМде моделдөө» деген темада аткарылган кандидаттык диссертациясында сөз маанисинен сөздүн өзүн компьютер аркылуу синтездөө маселесин ишке ашырган жана ал эмгеги, андагы илимий табылганатыйжалары жана иштеп чыккан өздүк технологиялары менен түркологияда алгач ирет компьютердик лингвистика багытынын пайдубалын түптөгөн. Э. Асанов Тамга-КИТ проектисинин негизинде компьютердин клавиатурасына кыргызча *ө, ү, ң* тамгаларын киргизип, кыргыз тилинин өнүгүшүнө зор салымын кошкон. 2009-2011-жылдары Э. Асановдун жетекчилигинин астында Г. Э. Жумалиева, Р.М.Андашова ж.б. лингвисттердин катышуусунда Microsoft тарабынан иштелип чыккан Windows операциялык тутуму кыргызчаланган.

2.3. Маалыматтык технологиялардын дискурстук тексттерин которуудагы көйгөйлүү маселелерин изилдөөнүн негизги ыкмалары. Изилдөөбүздүн чордону болуп маалыматтык IT-технологиялардын терминологиясына каныккан маалыматтык технологиянын дискурстук тексттери болгондуктан, сөздөрдүн жана сөз айкаштардын лингвистикалык бирдиктерин «термин-сөз» жана «терминологиялык сөз айкаштары» катары жалпылайбыз. Маалыматтык технологиялардын мындай терминологиясына Интернеттин кеңири чөйрөсүнөн алынган, маалыматтык социалдык тармактардын, электрондук коммуникациялардын объекттерин, механизмдерин, түйүндөрүн, кубулуштарын, маңызын, жыштыгын, сапаттарын, касиеттерин жана почта, кредиттик карталар менен банктык операцияларды, Интернет-коммерциянын жана интернет-дүкөндөрдүн ар кандай виртуалдык операцияларын атайын жана адистик жактан атаган белгилөөлөр, татаал илимий-техникалык процесстерди реалдуу убакыт

режиминде моделдөө үчүн бардык компьютердик программалар, телетексттик жана видеотексттерди экспликациялоо, мониторинг системалары, экологиялык чөйрөгө техникалык контролдоо жана диагностика-мониторинг жүргүзүү, демек, бардык адистештирилген жогоруда аталган IT-чөйрөлөрүндөгү иш-аракеттер кирет.

Термин-сөздүн жана терминологиялык сөз айкашынын түпнуска котормо бирдигинин өзүнүн тилдик өзгөчөлүктөрү бар. IT-технологиялар чөйрөсүндөгү термин-сөз өзүнүн интегралдык жасалгасы менен “ажырабастык, бөлүнбөстүк, бөлүктөргө бөлүү жана алардын ортосунда тилдин башка элементтерин (бирдиктерин) жайгаштыруунун мүмкүн эместиги” менен мүнөздөлөт. Талданган дискурстук текстте бүтүн ажырабастыктын лексемалык касиеттерин көрсөткөн функционалдык эквиваленттүү котормо бирдиктеринин котормосу болуп төмөнкүлөр саналат. Мисалга алсак:

IT-технологиялар чөйрөсүндөгү термин-сөздөр
жана алардын которулушу

<p>programmer – (программист) – программист (бул жерде толук функционалдык эквиваленттүүлүк бар, анткени үч тилде тең биз интернационализм менен кездешебиз; бирок бул интернационализм кыргыздын лексикалык системасына орус тили аркылуу киргендигин эске алуу керек)</p>	<p>equipment – (оборудование) – жабдуулар (бул жерде англис жана орус тилдериндеги зат атоочтун жекелик саны кыргыз тилиндеги зат атоочтун көптүк санынын “-лар” мүчөсүнө туура келет);</p>	<p>functions – (функции) – функциялар (мында түпнуска англис тилиндеги зат атоочтун көптүк санын билдирген “-s” аффикси менен берилген functions сөзү орус тилине “функции” деп которулуп көптүк сандын “-и” аффикси, ал эми кыргыз тилинде болсо “-лар” деген көптүк сандын аффикси кошулуп “функциялар” деп к которулуу менен функционалдык эквиваленттүүлүккө ээ)</p>
---	---	--

Сүрөт 2.3.1 – Термин-сөздөр жана алардын которулушу

Дискурстук тексттердин котормо маселесин изилдөөнүн кийинки жолу тилдин грамматикалык деңгээлине байланыштуу жана котормонун өз ара байланышкан эки бирдигине: сүйлөм-айтым жана синтаксистик-семантикалык түзүлүшкө ээ. Грамматикалык деңгээлде котормочунун алдында сүйлөм-айтымды түпнуска тилден котормо тилге которуунун негизги маселеси турат. Төмөндө биз бул бөлүмдө талдоо жүргүзгөн англис

тилиндеги оригиналдуу текстинен жана анын орус жана кыргыз тилдерине которулган варианттарынан айрым мисалдарды келтиребиз:

1) *As we know all computer systems perform the functions of inputting, storing, processing, controlling, and outputting;*

- *Как мы знаем, все компьютерные системы выполняют функции ввода, хранения, обработки, управления и вывода;*

- *Белгилүү болгондой, бардык компьютердик системалар киргизүү, сактоо, иштетүү, башкаруу жана басып чыгаруу функцияларын аткарышат.*

2) *But to begin with let's examine computer systems from the perspective of the system designer, or architect;*

- *Но для начала давайте рассмотрим компьютерные системы с точки зрения системного дизайнера или архитектора;*

- *Бирок адегенде компьютердик системаларды системалык дизайнер же архитектордун көз карашы менен карап көрөлү.*

Англис тилиндеги түпнуска сүйлөмдө жөнөкөй жайылган сүйлөмдүн синтаксистик-семантикалык түзүлүшүндө тике толуктооч менен бир тектүү аныктамалар бар: *the functions of inputting, storing, processing, controlling, and outputting*. Бул бир тектүү аныктамалар англис тилиндеги сүйлөмдүн структурасында аныкталган предметтен кийин туруп, эки жол менен которулуусу мүмкүн - пост-объективдүү (бул орус тилине которууда орун алган: «*функции ввода, хранения, обработки, управления и вывода*») жана пре-объективдүү (кыргыз тилине которууда орун алган: «*киргизүү, сактоо, иштетүү, башкаруу жана чыгаруу функцияларын*»).

Үчүнчү бап **Маалымат технологияларынын дискурстук текстерин которуу жолдорун изилдөөнүн натыйжалары жана талкууланышы** деп аталып, үч бөлүмдөн турат.

3.1. Маалыматтык технологиялардын дискурстук текстериндеги лексикалык бирдиктерди которуу маселелери. Маалыматтык технологиялардын дискурстук тексттери үчүн котормонун лексикалык деңгээлинде эки котормо бирдиги актуалдуу экени аныкталган: - өз алдынча термин-сөз жана – номинативдик терминологиялык сөз айкашы. Котормо бирдиктери болгон термин создор котормонун лексикалык ыкмасын колдонуу менен которулду. Лексикалык ыкмалар түпнуска текстте сөз деңгээлиндеги стандарт эмес бирдиктер, мисалы, түпнуска тилинде сүйлөгөн элге мүнөздүү болгон энчилүү аттар, тигил же бул кесипке тиешелүү терминдер, улуттук өзгөчөлүккө ээ болгон көрүнүштөр менен түшүнүктөр болгон учурда колдонулат. Мындай сөздөр которуу процессинде абдан маанилүү орунду ээлейт, анткени алар контексттен салыштырмалуу түрдө эркин болгону менен котормо текстке багыт берип турат. Түпнусканын стандарт эмес лексикалык бирдиктери болгон терминдерди которууда кеңири колдонулган лексикалык ыкмаларга төмөнкүлөр кирет: транскрипция,

транслитерация, калькалоо, сыпаттоо (экспликация), комментарий, аралаш (параллель) которуу. Төмөндөгү дискурстук тексти мисалга алуу менен лексикалык бирдиктерди которуу жолдорун анализдейбиз.

Firewall – primary method for keeping a computer secure from intruders. A firewall allows or blocks traffic into and out of a private network or the user's computer. Firewalls are widely used to give users secure access to the Internet as well as to separate a company's public Web server from its internal network. Firewalls are also used to keep internal network segments secure; for example, the accounting network might be vulnerable to snooping from within the enterprise.

Межсетевой экран – основной метод защиты компьютера от злоумышленников. Брандмауэр пропускает или блокирует трафик в частную сеть или на компьютер пользователя. Брандмауэры широко используются для обеспечения безопасного доступа пользователей в Интернет, а также для отделения публичного Веб-сервера компании от ее внутренней сети. Брандмауэры также используются для обеспечения безопасности внутренних сетевых сегментов; например, учетная сеть может быть уязвима для прослушивания изнутри предприятия.

Тармак аралык экран - компьютерди зыянкечтерден коргоонун негизги ыкмасы. Брандмауэр жеке тармакка же колдонуучунун компьютерине трафикти коё берет же бөгөттөйт. Брандмауэрлер колдонуучулардын Интернетке коопсуз кирүүсүн камсыз кылуу үчүн, ошондой эле компаниянын коомдук Веб-серверин анын ички тармагынан бөлүү үчүн кеңири колдонулат. Брандмауэрлер ички тармак сегменттеринин коопсуздугун камсыздоо үчүн да колдонулат; мисалы, каттоо тармагы ишкананын ичинен тыңшоого дуушар болушу мүмкүн.

Мисалга *Firewall* лексикалык бирдигин алсак

Файерволл – транскрипция

Межсетевой экран – тармак аралык экран – сыпаттоо

Брандмауэр – эски сөзгө кошумча семантика жана коннотацияларды берүү (баштапкы мааниси өрттөн коргоо максатында жанаша жайгашкан имараттарды же бир имараттын бөлүктөрүн бөлүп турган отко туруктуу материалдан жасалган дубал). Компьютердик технологияда компютериңизди зыянкечтерден коргоочу тармак аралык экран.

Web server – Веб сервер – Веб сервер – транскрипция

internal network – внутренняя сеть – ички тармак – функционалдык эквиваленттүү котормо.

3.2. Маалыматтык технологиялардын дискурстук тексттериндеги грамматикалык бирдиктерди которуу маселелери. Котормо өңүтүнөн алып караганда, маалыматтык технологиялардын дискурстук тексттеринин грамматикалык түзүлүшүндөгү айырмачылыктар котормо бирдиктердин грамматикалык касиеттери окшош болгон учурдагы котормо проблемаларынан жана тилдик бирдиктердин грамматикалык касиеттери айырмалуу болгон учурдагы котормо проблемаларынан байкалат. Мындан тышкары айрым грамматикалык бирдиктердин жана составдуу

грамматикалык бирдиктердин (сөз айкаштарынын, сүйлөмдөрдүн) кайра түзүлүшүнөн улам да кыйынчылыктар пайда болот. Грамматикалык формалардын, алардын функциялары менен маанилеринин ортосундагы айырмачылыктар жана окшоштуктар толук жана толук эмес болушу мүмкүн. Ушундан улам алардын которулушу да толук жана толук эмес болот. Адатта толук окшоштуктар жана которулбай турган кескин айырмачылыктар аз кездешет. Ал эми түпнуска жана котормо тилдериндеги синтаксистик жана лексика-семантикалык айкашуу эрежелери дал келбей калган учурларда толук эмес которуу колдонулат жана мындай учурларда толук эмес которуунун орун алмаштыруу (сөз айкашындагы сөздөрдүн орду алмашат), кыскартуу (түпнуска сөз айкашынын бир же бир нече элементи кыскартылат) варианттары пайдаланылат:

Firewall – primary method for keeping a computer secure from intruders.

Межсетевой экран – основной метод защиты компьютера от злоумышленников.

Тармак аралык экран - компьютерди зыянкечтерден коргоонун негизги ыкмасы.

Бул котормодо сүйлөмдөгү сөздөрдүн орду алмашылган жана түпнуска англис тилиндеги сүйлөмдө *for keeping* сөз айкашы орус жана кыргыз тилдерине которулган варианттарында кыскартылган.

Котормонун грамматикалык деңгээли деп белгилеген тилдик бирдиктерди англис тилинен кыргыз тилине которуунун дагы бир ыкмасында котормо бирдиктери «синтаксистик конструкция» жана «сүйлөм-айтым» ишке ашырылат. «Синтаксистик конструкция» деген котормо бирдигине биз жөнөкөй жайылган сүйлөмдүн түзүлүшүн түшүндүргөн, синтаксистик бирдиктерге кирбеген, сүйлөм-айтымдын (татаал сүйлөмдүн) курамына кирген бардык синтаксистик түзүлүштөрдү киргизебиз деп тактоо зарыл. Синтаксистик конструкциялар өзүнүн семантикалык-синтаксистик көлөмү боюнча же жөнөкөй жайылма сүйлөмдөн азыраак болот же татаал сүйлөмдүн курамына кирет. Маалымат технологияларынын төмөнкү дискурстук текстин мисал катары келтиребиз:

The units that are visible in any computer are the physical components of a data processing system, or hardware. Thus, the input, storage, processing and control devices are hardware. Not visible is the software — the set of computer programs, procedures, and associated documentation that make possible the effective operation of the computer system. Software programs are of two types: systems software and applications software. Systems software are the programs designed to control the operation of a computer system. They do not solve specific problems. They are written to assist people in the use of the computer system by performing tasks, such as controlling all of the operations required, to move data into and out of a computer and all of the steps in executing an application

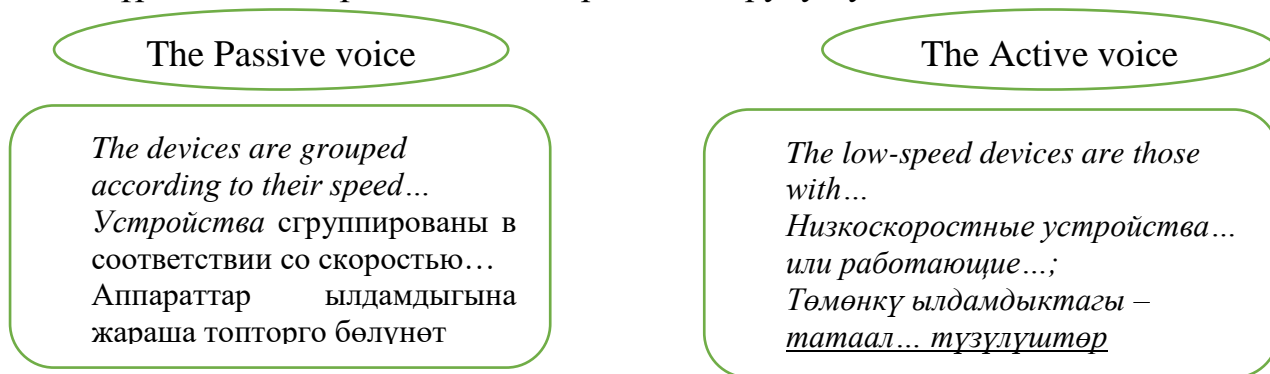
program. The person who prepares systems software is referred to as a systems programmer. Systems programmers are highly trained specialists and important members of the architectural team.

Устройства, которые видны на любом компьютере, являются физическими компонентами системы обработки данных или аппаратными средствами. Таким образом, устройства ввода, хранения, обработки и управления являются аппаратными. Не видно программного обеспечения — набора компьютерных программ, процедур и соответствующей документации, которые делают возможной эффективную работу компьютерной системы. Программные программы бывают двух типов: системное программное обеспечение и прикладное программное обеспечение. Системное программное обеспечение - это программы, предназначенные для управления работой компьютерной системы. Они не решают конкретных проблем. Они написаны для того, чтобы помочь людям в использовании компьютерной системы путем выполнения задач, таких как управление всеми необходимыми операциями, перемещение данных в компьютер и из него, а также все этапы выполнения прикладной программы. Человек, который готовит системное программное обеспечение, называется системным программистом. Системные программисты являются высококвалифицированными специалистами и важными членами архитектурной команды.

Бардык компьютерде көрүнүп турган түзүлүштөр маалыматтарды иштетүү тутумунун же аппараттык камсыздоонун физикалык компоненттери болуп саналат. Ошентип, киргизүү, сактоо, иштетүү жана башкаруу түзүлүштөрү аппараттык болуп саналат. Компьютер тутумунун натыйжалуу иштешин камсыз кылган компьютердик программалардын, процедуралардын жана тиешелүү документтердин жыйындысы болгон программалык камсыздоо көзгө көрүнбөйт. Программалык камсыздоо программалары эки түргө бөлүнөт: системалык программалык камсыздоо жана колдонмо программалык камсыздоо. Системалык программалык камсыздоо – бул компьютер системасынын ишин башкаруу үчүн арналган программалар. Алар конкреттуу маселелерди чечпейт. Алар бардык керектүү операцияларды башкаруу, маалыматтарды компьютерге киргизүү, компьютерден алуу жана колдонмо программанын аткарылышына байланышкан бардык этаптарын аткаруу аркылуу адамдарга компьютер системасын колдонууга жардам берүү үчүн жазылган. Системалык программалык камсыздоону даярдаган адам системдик программист деп аталат. Системдик программисттер - жогорку квалификациялуу адистер жана архитектуралык команданын маанилүү мүчөлөрү болушат.

Жогорудагы текстте грамматикалык деңгээлдеги котормо бирдиги катары актуалдуу болгон бир нече синтаксистик конструкциялар бар. Мисалы, эң биринчи англис тилиндеги дискурстук текстинде төмөндөгүдөй синтаксистик конструкция бар ... *that are visible in any computer* (русс: *которые видны на любом компьютере* – кырг.: *баардык компьютерде көрүнүп турган*). Бул синтаксистик конструкция багындыруучу аныкталгыч менен татаал багыныңкы байланыштагы сүйлөмдүн курамына кирет жана ошол эле учурда бул багыңкы сүйлөмгө *that* шилтеме ат атоочу аркылуу кирет жана обочолонбогон, чектелген багындыруучу сүйлөм болуп эсептелет, обочолонбогондугун белгиси болуп ат атоочторду аныктоонун семантикалык критерийи менен көрсөтүлгөндүгү эсептелет - негизги сүйлөмдүн маанисин бурмалоодон же түшүнүксүз болуудан коркпостон, сүйлөмдүн курамынан эч кандай түрдө чыгарып салууга мүмкүн болбогон *that* ат атоочу менен түзүлгөн багындыруучу сүйлөм; ушул эле ат атооч менен ушул эле сүйлөмдүн чектелгендигинин белгиси болуп алардын сүйлөмдүн түзүлүшүндөгү синтаксистик позициясы - түшүндүрүлүп жаткан зат атооч менен болгон байланышы көрсөтүп турат. Грамматикалык деңгээлдеги котормо бирдиги катары сүйлөм-айтымдын биринчи өзгөчөлүгү анын семантикалык максаты болуп саналат, андыктан котормочу так коммуникативдик максатты түшүнө алат. Мисал катары алынган англис тилиндеги түпнуска тексттеги сүйлөм-айтымдар этиштик парадигмасы боюнча белгисиз учур чакта, туюк мамиледе (The Passive voice) жана негизги мамиледе (The Active voice) берилген.

Сүрөт 3.2.1 – Сүйлөм айтымдардын которулушу

Сүйлөм-айтымдарды кыргыз тилине адекваттуу параллелдик которууда англис тилиндеги азыркы учур чактын негизги жана туюк мамиле формалары берилет, бирок кыргыз тилинде туюк мамиледеги татаал учур чактагы этиштердин, мисалы: *болот, бөлүнөт, саналат, колдонулат* деген экинчи бөлүктөрүнүн мааниси аркылуу бүткөн кыймыл-аракеттин семантикасы сакталат; бирок негизги мамиледе мындай семантиканын сакталышы байкалбайт. Маалыматтык технологиялардын дискурстук текстинин орус тилине которулган вариантына келсек, анын сүйлөм-айтымдары

грамматикалык деңгээлдеги котормо бирдиктери катары англис жана кыргыз тилдерине караганда предикативдүүлүккө ээ. Орус тилиндеги котормо бирдиктери катары сүйлөм-айтымдардын предикативдүүлүгүнүн мынчалык жогору санда болушу, бардык кубулуштар айтуучунун көз алдында болуп жаткандай чак категориясы менен үчүнчү жак категориясы бири-бири менен айкалышып, ал эми кээ бир сөз айкаштары сүйлөм-айтымдарга модалдык категориясынын белгилерин берип, сүйлөмдүн мазмунуна айтуучунун мамилесин билдирүүсү менен коштолгон.

3.3. Маалыматтык технологиялардын дискурстук тексттериндеги структуралык байланыштарды которуу маселелери. Маалыматтык технологиялардын дискурстук тексттеринин структуралык байланыштарын которууда тексттин өзгөчө аспектиери эмес, бүтүндөй дискурстук текст каралат. Мында биз, котормочу катары лексикалык жана грамматикалык деңгээлдеги котормо бирдиктеринин бүтүндөй түзүмүн жана семантикасын, алардын бардыгы өз жыйындысында дискурстук тексттин толук картинасын түзө тургандай, болушунча түпнуска текстегидей адекваттуу котормосун берүү максатын коёбуз. Мында котормо бирдиктеринин ролун эки лингвистикалык бирдик аткарат: биринчиден, кандайдыр бир маалыматтын дискурсуна кайсы бир бөлүгүндө белгилүү бир контексттик бирикме катары семантикалык контекст, экинчиден, фреймдик структура деп аталган ошол семантикалык контексттерди мүчөлөргө ажыратуунун сызыктуу-парадигматикалык ыкмасы.

Ишибиздеги лингвистикалык жана котормолук талдообуздун мисалы катары төмөнкү дискурстук текстти сунуштайбыз:

People have dreamt of a universal information database since late nineteen forties. In this database, not only would the data be accessible to people around the world, but it would also easily link to other pieces of information, so that only the most important data would be quickly found by a user. Only recently the new technologies have made such systems possible. The most popular system currently in use is the World-Wide Web (WWW) which began in March 1989. The Web is an Internet based computer network that allows users on one computer to access information stored on another through the world-wide network.

Люди мечтали об универсальной информационной базе данных с конца сороковых годов прошлого века. В этой базе данных данные не только были бы доступны людям по всему миру, но и легко связывались бы с другими частями информации, так что пользователь мог бы быстро находить только самые важные данные. Только недавно новые технологии сделали такие системы возможными. Самой популярной системой, используемой в настоящее время, является Всемирная паутина (WWW), которая появилась в марте 1989 года. Веб - это компьютерная сеть на базе Интернета,

которая позволяет пользователям на одном компьютере получать доступ к информации, хранящейся на другом, через всемирную сеть.

Адамдар универсалдуу маалыматтык базасы жөнүндө өткөн кылымдын кыркынчы жылдарынан баштап кыялданып келишкен. Бул маалыматтар базасындагы маалыматтар дүйнө жүзүндөгү адамдарга жөн гана жеткиликтүү болбостон, колдонуучу эң маанилүү маалыматтардын башка бөлүктөрүн ыкчам таба алмак. Жакында гана жаңы маалыматтык технологиялары мындай мүмкүнчүлүктү түздү. Учурда колдонулуп жаткан эң популярдуу система, 1989-жылы март айында пайда болгон World Wide Web (WWW – Бүткүл дүйнөлүк желе) болуп саналат. Желе – бул Интернетке негизделген компьютердик тармак, ал бир компьютер колдонуучусуна экинчи компьютерде сакталган маалыматты дүйнөлүк желе аркылуу алууга мүмкүндүк берет.

Дискурстук тексттеги өзөк термин-сөз жана термин сөз-айкаштарын бөлүп көрсөтсөк болот:

- 1) *a universal information database* – универсальная информационная база – универсалдык маалыматтык база;
- 2) *World-Wide Web (WWW)* – Всемирная паутина (WWW) – Бүткүл дүйнөлүк желе (WWW);
- 3) *global Internet* – глобальный Интернет – глобалдуу Интернет;
- 4) *telephone network* – телефонная сеть – телефон тармагы;
- 5) *hypertext structure* – гипертекстовая структура – гипертексттик түзүлүш.

Өзөк сөз айкаштарында кошумча семантикалык маркерлер бар, алар семантикалык көлөмдүү аныктоочтордон же аныкталуучулардан турат. Мисалы, сын атооч 1) *universal* (универсальный – универсалдуу), бул жерде аныктоочтун функциясын аткаруу менен бирге «баарын камтыган, көп; комплекстүү» деген кеңири мааниге ээ; 2) *world* зат атоочу *the World-Wide* (бүткүл дүйнөлүк желе) деген татаал сөздүн аныктоочу элементи болуу менен бирге эле: «дүйнө, жарык, аалам» деген кеңири тараган түшүнүктү берет; 3) *global* (глобальный - глобалдуу) сын атоочу аныктооч жана интернационализмдин лингвистикалык статусуна ээ болуу менен ал «бүт жер шарын камтыган» деген кеңири маанини көрсөтөт; 4) *network* (сеть-тармак) зат атоочу аныкталуучунун ролун аткаруу менен «тармак, маалымат тармагы, компьютердик тармак сыяктуу кеңейтилген мааниге ээ; 5) *hypertext* зат атоочу *hypertext structure* деген сөз айкашында атрибутивдүү сын атоочко айлануу менен эки вариантта тең зат атоочтун да, сын атоочтун (гипертекстовая – гипертексттик) да функциясын аткарууда интернационализм болуп саналат. Демек, семантикалык контексттер өзөктүү сөздөрдүн жана сөз айкаштарынын айланасында гана биригет. Бул сөз айкаштары тандалып алынган контексттер үчүн негизги багыттоочулар

болуп саналат. Мында негизги нерсе компьютердик маалымат терминдерине бай дискурстук тексттерде семантикалык контексттер белгилүү бир концептуалдык тартипте бири-бирин ырааттуу түрдө ээрчишет.

КОРУТУНДУ

Изилдөөнүн илимий башкы объектисинин, ага түз жана кыйыр байланышкан материалдардын, түрдүү тилдик фактылардын талдануусу төмөндөгүдөй бир катар корутунду-жыйынтыктарды чыгарууга негиз болду:

Англис-кыргыз жана англис-орус котормо таануу илиминин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен заманбап маалымат технологияларынын тилинин позициясынан дискурстун теориясынын көйгөйлөрүнө изилдөө милдети тиешелүү илимий жана лингвистикалык адабияттарды кеңири талдоонун негизинде чечилди. Биз изилдеген IT-технологиялардын дискурстук тексттери дагы бир өзгөчөлүккө ээ – алар маалыматтык технологиялардын семантикасы менен терминдер жана термин сөз айкаштары менен байытылган.

Маалыматтык технологиялардын дискурстук текстине төмөнкүдөй аныктама берилди: тигил же бул компьютердик жана маалыматтык технологияларынын жагдайларды түшүндүрүү практикасына багытталган, семантикалык жактан аяктаган жана ырааттуулукка ээ болгон, чектелген көлөмдөгү текст.

Түпнуска англис тилиндеги дискурстук тексттин форма жана мазмунун которулуп жаткан орус жана кыргыз тилдерине адекваттуу которуунун биринчи жолу котормонун лексикалык деңгээлинде эки дискреттүү котормо бирдигин өз алдынча, толук түзүлгөн сөз жана ага мааниси жагынан окшош өзүнчө түзүлгөн бирок бири-бирине өтө албаган сөз айкаштарын колдонууну камтыйт.

Англис тилиндеги дискурстук тексттин форма жана мазмунун которулуп жаткан орус жана кыргыз тилдерине адекваттуу которуунун экинчи жолу котормонун грамматикалык деңгээлинде жатат жана бул жерде котормо бирдиги катары дискреттүү эмес жана акырындык менен бири-бирине өткөн синтактикалык-семантикалык конструкция жана сүйлөм-айтым саналат.

Дискурстук тексттин форма жана мазмунун которулуп жаткан орус жана кыргыз тилдерине адекваттуу которуунун үчүнчү жолу бүтүндөй дискурс-текст структурасын камтыйт, ошондой эле бул жерде эки лингвистикалык түшүнүк: биринчиден, бул – семантикалык контекст (баарына жалпы бир өзөктүү сөз менен бириккен жана бири-бири менен жалпы фрейм болгон семантикалык концепт аркылуу корреляцияланган сүйлөмдөрдүн тобу); ал эми экинчиден бул – бүтүндөй дискурстук тексттин масштабында

семантикалык контексттерди бири-бири менен байланыштырган фреймдик структура.

Орус жана кыргыз тилдерине берилген татаал сүйлөмдү которуу бирдей деңгээлде, ар башка үч ыкма, бирок сүйлөмдүн негизги маңызын сактоо менен: байламтасыз татаал сүйлөмдү которуу, тең байланыштагы татаал сүйлөмдү которуу, багыныңкы байланыштагы татаал сүйлөмдү которуу ыкмалары аркылуу жүргүзүлөт. Бирок кыргыз (жана орус) тилинде англис тилиндеги түпнуска «маалыматтык жана технологиялык маанини» сактап калуу үчүн котормочу түпнуска англис тилине мүнөздүү болгон, бирок орус тилинде да, кыргыз тилинде да сейрек кездешкен препозитивдүү татаал аныктаманын синтаксистик түзүлүшүн тандоосу зарыл.

Жыйынтыктап айтканда, изилдөө иши кыргыз тилинин лексикасынын байышына өбөлгө түзөт, окуп үйрөнүүдө, лексикология, стилистика, социолингвистика, психолингвистика, прагмалингвистика көйгөйлөрүн иштеп чыгууда, түшүндүрмөсү менен үч тилдүү котормо сөздүктү түзүүдө кеңири колдонсо болот.

Жарыяланган эмгектердин тизмеси

1. **Андашова Р. М.** Проблемы перевода в исследовании научно-технических терминов в русском и английском языках [Текст] / Р. М. Андашова // Вестник Кыргызстана. – 2010. – №1(29). – С. 22-26. – То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35153929>
2. **Андашова Р. М.** Theory of translation equivalency [Текст] / Р. М. Андашова // Вестник КГУСТА. – 2010. – №29(3). – С. 139-142. ISSN:1694-5298.
3. **Андашова Р. М.** Новые информационные технологии в обучении английскому языку [Текст] / Р. М. Андашова // Вестник КГУСТА. – 2011. – №2 Том 2. – Бишкек. – С. 363-367 ISSN:1694-5298, – То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/contents.asp?id=34043778>
4. **Андашова Р. М.** Англис жана орус тилдериндеги илимий техникалык терминдерди изилдөөдөгү жана которуудагы маселелер [Текст] / Р. М. Андашова // Вестник КГУСТА. – 2015. №1. – 11-14-б. ISSN:1694-5298, e-ISSN:1694-8181. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24329940>
5. **Андашова Р. М.** Translation peculiarities of Russian non-equivalent vocabulary into English [Текст] / Р. М. Андашова // Вестник Международного университета Кыргызстана. – 2021. – №1(42). – С. 24-27. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=45601168>

6. **Андашова Р. М.** Лексико-грамматические трансформации при переводе текстов в сфере информационных технологий [Текст] / Р. М. Андашова // Вестник КГУСТА. –2022. – №2(76). –С. 917-917. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=49399765>

7. **Андашова Р. М.** Маалыматтык технологиялардын дискурстук тексттерин которуу маселесин изилдөөнүн негизги жолдору [Текст] / Р. М. Андашова // Вестник КГУ им.И.Арабаева –2022. № 4. –С. 23-28 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://jarchy.arabaev.kg/admin-admin/fotogalere/1681888844_7d81157b473828f6c9d82f6a2f1c7c48.pdf

8. **Андашова Р. М.** Вопросы перевода структурных взаимосвязей в дискурсивных текстах информационных технологий Ala Too academic studies –2023. – №1. [Электронный ресурс]. –С. 203-215. Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=52692596>

9. **Андашова Р. М.** Особенности перевода дискурсивных текстов информационных технологий [Текст] / Р. М. Андашова // Вестник КРСУ – 2023. – №6 –[Электронный ресурс]. – С. 75-79. Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=54387242>

10. **Андашова Р. М.** Основные признаки дискурсивных текстов информационных технологий [Текст] / Р. М. Андашова // “Эпоха науки” – №34. Октябрь –2023 Россия, г. Нижневартовск. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: file:///C:/Users/Admin/Downloads/35-avgust_2023.pdf

Андашова Рахима Мусаевнанын 10.02.20 – тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидатыу окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Интернет ресурстарындагы маалымат технологияларынын дискурстук тексттеринин которулушунун лексикалык, грамматикалык жана структуралык өзгөчөлүктөрү (англис, кыргыз жана орус сайттарынын материалдарынын негизинде)» темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Ачкыч сөздөр: дискурс, текст, котормо бирдиктери, дискурстук текст, сайт, котормо модели, маалыматтык технология, глобалдашуу.

Изилдөөнүн объектиси – англис, кыргыз жана орус тилдүү сайттардагы ар кандай интернет-ресурстарда компьютердик-программалык камсыздоо процессин камсыз кылууда кездешүүчү ар түрдүү маалыматтык технологияларынын кубулуштарды баяндаган дискурстук тексттер, **изилдөөнүн предмети** катары котормо бирдиктери саналат.

Изилдөөнүн максаты – англис, кыргыз жана орус тилдериндеги сайттардын материалдарынын негизинде интернет-ресурстардагы

маалыматтык технологиянын дискурстук тексттерин которуунун лексикалык, грамматикалык жана структуралык өзгөчөлүктөрүн изилдөө.

Изилдөөнүн методдору: сыпаттоо, жыйноо, жалпылоо, которуу, чечмелөө, анализ, салыштырма-котормочулук ж.б. метод.

Изилдөөнүн натыйжалары жана жыйынтыктары:

1. Маалыматтык технологиялардын дискурстук текстине төмөнкүдөй аныктама берилди: тигил же бул компьютердик жана маалыматтык технологиялык жагдайларды түшүндүрүү практикасына багытталган, семантикалык жактан аяктаган жана ырааттуулукка ээ болгон чектелген көлөмдөгү кандайдыр бир текст түзүлүшү.

2. Түпнуска англис тилиндеги дискурстук тексттин форма жана мазмунун которулуп жаткан орус жана кыргыз тилдерине адекваттуу которуунун биринчи жолу котормонун лексикалык деңгээлинде эки дискреттүү котормо бирдигин өз алдынча, толук түзүлгөн сөз жана ага мааниси жагынан окшош өзүнчө түзүлгөн сөз айкаштарын колдонууну камтыйт.

3. Англис тилиндеги дискурстук тексттин форма жана мазмунун которулуп жаткан орус жана кыргыз тилдерине адекваттуу которуунун экинчи жолу котормонун грамматикалык деңгээлинде жатат жана бул жерде котормо бирдиги катары синтактикалык-семантикалык конструкция жана сүйлөм-айтым саналат.

4. Дискурстук тексттин форма жана мазмунун которулуп жаткан орус жана кыргыз тилдерине адекваттуу которуунун үчүнчү жолу бүтүндөй дискурс-текст структурасын камтыйт, ошондой эле бул жерде эки лингвистикалык түшүнүк: биринчиден, семантикалык контекст, экинчиден бүтүндөй дискурстук тексттин масштабында семантикалык контексттерди бири-бири менен байланыштырган фреймдик структура.

5. Орус жана кыргыз тилдерине берилген татаал сүйлөмдү которуу бирдей деңгээлде, ар башка үч ыкма, бирок сүйлөмдүн негизги маңызын сактоо менен: байламтасыз татаал сүйлөмдү которуу, тең байланыштагы татаал сүйлөмдү которуу, багыныңкы байланыштагы татаал сүйлөмдү которуу ыкмалары аркылуу жүргүзүлөт.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөөнүн жыйынтыктары жана натыйжалары ЖОЖдордо англис-кыргыз котормосунун теориясы жана практикасы дисциплинасы боюнча лекцияларды окууда жана окуу куралын түзүү үчүн лексикалык жана грамматикалык негиз боло алат, кыргыз тилдүү аудитория үчүн маалымдама грамматикалык колдонмону даярдоодо колдонулат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Андашовой Рахимы Мусаевны на тему «Лексические, грамматические и структурные особенности перевода дискурсивных

текстов информационных технологий на Интернет ресурсах (по материалам английских, кыргызских и русских сайтов)» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: дискурс, текст, единицы перевода, дискурсивный текст, сайт, модель перевода, информационные технологии, глобализация. **Объект исследования** – дискурсивные тексты, описывающие явления различных информационных технологий, встречающиеся при обеспечении компьютерно-программного процесса на различных Интернет-ресурсах на английских, кыргызских и русскоязычных сайтах, **предмет** – единицы перевода.

Цель исследования – исследовать лексические, грамматические и структурные особенности перевода дискурсивных текстов информационных технологий на Интернет-ресурсах на основе материалов сайтов на английском, кыргызском и русском языках.

Методы исследования: описание, сбор, обобщение, перевод, интерпретация, анализ, сравнение-перевод и др.

Основные результаты исследования:

1. Дискурсивный текст информационных технологий определяется следующим образом: любая текстовая структура ограниченного объема, семантически завершенная и обладающая непротиворечивостью, направленная на практику объяснения тех или иных компьютерных и информационных ситуаций.

2. Первый способ адекватного перевода формы и содержания исходного английского дискурсивного текста на целевой русский и кыргызский языки предполагает использование на лексическом уровне перевода двух дискретных единиц перевода: самостоятельного, полностью сформированного слова и словосочетания.

3. Второй путь адекватного перевода формы и содержания дискурсивного текста с английского языка на русский и кыргызский языки - на грамматическом уровне перевода, и здесь единицей перевода является синтаксически-семантическая конструкция и предложение-выражение.

4. Третий способ адекватного перевода формы и содержания текста дискурса на переводимые русский и киргизский языки включает в себя всю структуру дискурсивного текста, и здесь два лингвистических понятия: во-первых, смысловой контекст, во-вторых, фреймовая структура, связывающий смысловые контексты в масштабе всей структуры дискурсивного текста.

5. Перевод сложного предложения, данного на русский и кыргызский языки, осуществляется на одном уровне, с использованием трех разных способов, но с сохранением основного смысла предложения: перевод

бессоюзного сложного предложения, перевод союзного сложного предложения, перевод придаточного сложного предложения.

Сфера применения: выводы и результаты исследования используются как лексико-грамматическая основа для создания учебника по теории и практике англо-кыргызского перевода в вузах и при преподавании курса лекций по переводоведению, а также будут использованы при составлении справочного грамматического пособия для аудитории кыргызскоязычных студентов.

RESUME

dissertation of Andashova Rahima Musaevna on the topic "Lexical, grammatical and structural features of translating discourse texts of information technologies on Internet resources (based on materials from English, Kyrgyz and Russian sites)" for the degree of candidate of philological sciences in the specialty 10.02.20 - comparative-historical, typological and contrastive linguistics

Keywords: discourse, text, translation units, discursive text, website, translation model, information technology, globalization. **The object of the study** is discursive texts describing the phenomena of various information technologies encountered when providing a computer-software process on various Internet resources on English, Kyrgyz and Russian-language sites, the subject is translation units.

The aim of the study is to research the lexical, grammatical and structural features of the translation of discursive texts of information technologies on Internet resources based on site materials in English, Kyrgyz and Russian.

Research methods: description, collection, synthesis, translation, interpretation, analysis, comparison-translation, etc.

Main results of the study:

1. Discursive text of information technologies is defined as follows: any text structure of a limited volume, semantically complete and possessing consistency, aimed at the practice of explaining certain computer and information situations.

2. The first method of adequately translating the form and content of the source English discursive text into the target Russian and Kyrgyz languages involves the use of two discrete translation units at the lexical translation level: an independent, fully formed word and a phrase that is close in meaning, but cannot transform into each other.

3. The second way to adequately translate the form and content of a discursive text from English into Russian and Kyrgyz languages is at the grammatical level of translation, and here the unit of translation is a syntactic-semantic construction and a sentence-expression, which are not discrete and gradually transform into each other.

4. The third method of adequately translating the form and content of a discourse text into the translated Russian and Kyrgyz languages includes the entire structure of the discourse text, and here there are two linguistic concepts: firstly, semantic context, secondly, a frame structure connecting semantic contexts on a scale the entire structure of the discursive text.

5. Translation of a complex sentence given into Russian and Kyrgyz languages is carried out at the same level, using three different methods, but preserving the basic meaning of the sentence: translation of a non-conjunctive complex sentence, translation of a conjunctive complex sentence, translation of a subordinate complex sentence.

Scope of application: the conclusions and results of the study are used as a lexical and grammatical basis for creating a textbook on the theory and practice of English-Kyrgyz translation at the universities and when teaching a course of lectures on translation studies, and will also be used in compiling a reference grammatical manual for an audience of Kyrgyz-speaking students.